

Српски језик: статус, систем, употреба

Српски језик: статус, систем, употреба
Зборник у частѝ проф. Милошу Ковачевићу

Уредници

Доц. др Јелена Петковић
Проф. др Владимир Поломац

Рецензенти

Проф. др Владислава Ружић,
Филозофски факултет у Новом Саду

Проф. др Радмило Маројевић,
Филолошки факултет у Београду

Проф. др Срето Танасић
Институт за српски језик САНУ

Српски језик: статус, систем, употреба
Зборник у часті проф. Милошу Ковачевићу

Крагујевац, 2018.

Садржај

УВОДНА РЕЧ	11
I	
БИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	17
БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	19
II	
Миланка Ј. Бабић РАЗГРАНИЧАВАЊЕ СИНТАКСИЧКИХ КАТЕГОРИЈА У (МОРФО)СИНТАКСИЧКОЈ ТЕОРИЈИ МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	65
Јелена Јовановић Симић СТИЛИСТИЧКА СХВАТАЊА МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	81
Тања З. Русимовић ИСТРАЖИВАЊА МИЛОША КОВАЧЕВИЋА КОЈА ПРЕДСТАВЉАЈУ ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ТИПОЛОГИЈИ ФОРИЧКИХ СУПСТАНТИВНИХ АНТЕЦЕДЕНАТА РЕЛАТИВНИХ КЛАУЗА	93
Биљана С. Самарџић ВУК И ЋИРИЛИЦА КАО ЛИНГВИСТИЧКЕ ТЕМЕ МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	105
Сања М. Куљанин МОРФОЛОШКЕ ТЕМЕ МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	117
Биљана Б. Мишић МЕЂУОДНОС ГРАМАТИЧКИХ И СТИЛИСТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА У РАДОВИМА МИЛОША КОВАЧЕВИЋА	131
III	
Живојин С. Станојчић ВИШЕСЛОЈНА ПРИРОДА ЗНАЧЕЊА ТРАДИЦИОНАЛНОГ ГРАМАТИЧКОГ ТЕРМИНА	139
Радoje Симић НЕКА ЗАПАЖАЊА О СИНТАКСИ ИДИОМАТСКИХ СТРУКТУРА (ПРЕМА ГРАЂИ ИЗ ДЕЛА ЈАНКА ВЕСЕЛИНОВИЋА)	145
Милош Ђ. Окука СРБСКА ГРАМАТИКА ДИМИТРИЈА МИЛАКОВИЋА (1838)	165
Првослав Т. Радић ИЗ ГРАМАТИЧКОГ СЛАГАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ Нормативистички приступ	185
Рајна М. Драгићевић КА СТРУКТУРИ КОРПУСА ЗА НОВИ ВИШЕТОМНИК САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ	195

Бобан Арсенијевић ОГЛЕД О ДОСЛЕДНО КРИТЕРИЈАЛНОЈ ПОДЕЛИ РЕЧИ НА ВРСТЕ	205
Нада Л. Арсенијевић ОБЈЕКАТСКИ ДАТИВ У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	219
Јасмина Д. Московљевић Поповић ГЛАГОЛИ КОМУНИКАЦИЈЕ И КОГНИТИВНИХ ПРОЦЕСА У ИМПЕРСОНАЛНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА С ПАРТИЦИПСКИМ ПАСИВОМ	235
Tijana V. Ašić SPACIJALNE I APSTRAKTNE UPOTREBE PREDLOGA PRED U SRPSKOM JEZIKU	247
Илијана Р. Чутура О ПРИЛОШКИМ ИЗРАЗИМА У СРБИСТИЦИ	259
Веселина В. Ђуркин ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКА ДИСТРИБУЦИЈА СЛОЖЕНИХ ЗАВИСНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	273
Ана М. Јањушевић Оливери А И АЛИ – ИЗМЕЂУ ВЕЗНИКА И ИНТЕНЗИФИКАТОРСКИХ ПАРТИКУЛА	293
Мијана Ч. Кубурић Мацура КОНЦЕСИВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ГЕНИТИВНИХ КОНСТРУКЦИЈА С ПРИЈЕДЛОГОМ БЕЗ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	305
Радивоје М. Младеновић НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОМ СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ	319
Миливој Б. Алановић МОГУ ЛИ ОДНОСНЕ КЛАУЗЕ БИТИ ДОПУНСКИ КОНСТИТУЕНТИ?	337
Јелена Л. Петковић ДВОСТРУКА НЕГАЦИЈА У ПРОПРАТНООКОЛНОСИМ РЕЧЕНИЦАМА	351
Наташа Б. Киш О УЛАНЧАВАЊУ НОМИНАЛИЗОВАНИХ СТРУКТУРА	361
Бојана М. Вељовић УПОТРЕБА АОРИСТА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ	377
Мирјана М. Мишковић Луковић СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИ ИНТЕРФЕЈС: СТУДИЈА СЛУЧАЈА КОНВЕНЦИОНАЛНОГ ИМПЛИЦИРАЊА ИЛИ ПРОЦЕДУРАЛНОГ КОДИРАЊА	411

Марко М. Јанићијевић ИЗРАЖАВАЊЕ СЕМАНТИЧКИХ УЛОГА ЗАРАЂЕНИХ СТРАНА У ДЕЛУ <i>ВРЕМЕ СМРТИ 2</i> ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА: СИСТЕМСКО-ФУНКЦИОНАЛНЕ И СРОДНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ	421
Димка В. Савова ГОВОРНИ ЖАНР „ТВРДЊА ИЗ ИСКУСТВА” У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	435
Biljana Mišić Pilć AGENTIVNOST U MEDIJSKOM DISKURSU	445
Савка Н. Благојевић ИНТЕРКУЛТУРАЛНА РЕТОРИКА КАО РЕЗУЛТАТ РЕКОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ КОНТРАСТИВНЕ РЕТОРИКЕ: ИДЕОЛОШКЕ И ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ	463
Страхиња Р. Степанов ЈЕДНА ТЕКСТНА ВРСТА АДМИНИСТРАТИВНОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА: ОГЛАС (ОГЛАШАВАЊЕ) ПРОДАЈЕ СТЕЧАЈНЕ ИМОВИНЕ	479
Славко Ж. Станојчић ПЕРЗИСТЕНЦИЈАЛНИ ЕЛЕМЕНАТ У ФОРМИРАЊУ ДИСКУРСА/ТЕКСТА	499
Стана С. Ристић, Ивана В. Лазић Коњик КОНЦЕПТ ПОРОДИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА МАТЕРИЈАЛУ РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА)	515
Јордана С. Марковић БРАЧНИ ОДНОСИ У ПИСАНИМ ДОКУМЕНТИМА ИЗ ЗАПЛАЊА У ЛИНГВИСТИЧКОМ ОГЛЕДАЛУ	535
Никола И. Рамић СИСТЕМСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ДИЈАЛЕКАТСКОГ ЛЕКСИКОНА	549
Тања Танасковић ТЕРИТОРИЈАЛНО МАРКИРАНИ ОНОМАТОПЕЈСКИ ДЕРИВАТИ У ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ПРОЗИ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА	559
Александар Д. Стефановић УПОТРЕБА И КОНКУРЕНЦИЈА БРОЈНИХ ИМЕНИЦА НА <i>-ИЦА</i> (ИЗВЕДЕНИХ ОД ОСНОВНИХ БРОЈЕВА) И БРОЈНИХ ИМЕНИЦА НА <i>-КА</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	579
Јелена Ајцановић САДРЖИНСКА И СТРУКТУРНА СВОЈСТВА ГЛАГОЛА СА ПРЕФИКСОМ <i>ПОД-</i>	591
Оливера М. Дурбаба О НЕКИМ ПРИМЕРИМА ТВОРБЕНИХ ОБРАЗАЦА ОКАЗИОНАЛИЗАМА	603
Сања Ж. Ђуровић ЛЕКСЕМЕ СА ПРЕФИКСОМ <i>НЕ-</i> У „ГОСПОЋИЦИ” ИВЕ АНДРИЋА	613

Јелица Р. Стојановић КОНТИНУАНТИ ВОКАЛА ЈАТ У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА (16.В.)	625
Владимир Р. Поломац СРПСКИ КАО ДИПЛОМАТСКИ ЈЕЗИК ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ ХVІ ВЕКА (НА ПРИМЕРУ ПИСМА МЕХМЕД-ПАШЕ СОКОЛОВИЋА АНДРАШУ БАТОРИЈУ)	639
Jelena Filipović NAUKA O JEZIKU IZ PERSPEKTIVE TEORIJE KOMPLEKSNOSTI: TEORIJA JEZIČKOG PREDVODNIŠTVA U ISTORIJSKOJ SOCIOLOGIJICI	653
Марина С. Јањић СТИЛИСТИКА И ЕСТЕТИКА ГОВОРА У НАСТАВНОМ КОНТЕКСТУ	671
Милка В. Николић УЏБЕНИЧКИ КОМПЛЕТ У ФУНКЦИЈИ ИЗГРАЂИВАЊА ТРАЈНИХ И ПРИМЕЊИВИХ ЗНАЊА ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	683
Јулијана Ј. Вучо НЕКИ АСПЕКТИ АУТОКОРЕКЦИЈА СРБОФОНИХ УЧЕНИКА У ПИСАНОЈ ПРОДУКЦИЈИ НА ИТАЛИЈАНСКОМ	695
Ивана Ј. Вучина Симовић, Ана С. Јовановић УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У НАРАЦИЈИ ЈЕДНОЈЕЗИЧНЕ И ДВОЈЕЗИЧНЕ ДЕЦЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	715
Анђелка Пејовић О ЗНАЧЕЊУ И УПОТРЕБИ ИМПЕРФЕКТА У ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ У ОДНОСУ НА СРПСКИ	733
Mladen D. Papaz IMPERCEPTIVNA UPOTREBA GLAGOLA HEIßEN, ES I GELTEN ALS U NOVINSKIM IZVJEŠTAJIMA NA NJEMAČKOM I FUNKCIONALNO EKVIVALENTNIH KONSTRUKCIJA NA SRPSKOM JEZIKU	757

Стана С. Ристић¹

Институт за српски језик САНУ
Београд

Ивана В. Лазић Коњик

Институт за српски језик САНУ
Београд

КОНЦЕПТ ПОРОДИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (на материјалу речника српског језика)²

У раду се анализира концепт породица у српском језику на системском/речничком материјалу, из свих релевантних речника српског језика (етимолошког, историјских и савремених, енциклопедија и приручника), према методологији Лублинске етнолингвистичке школе. Разматрају се сви важнији језички, семантички и когнитивни/сазнајни аспекти основне лексеме *породица* којом се именује концепт, њених хиперонима, хипонима, кохипонима, синонима, опозита, семантичких и афиксалних деривата, и на основу дефиниција и примера њихове употребе издвајају аспекти концептуализације, релевантни за реконструисање језичке слике овог концепта у српском језику: социјални, генеалошки/биолошки, физички/егзистенцијални, психички/емоционални и аксиолошки аспект, чији редослед указује на њихову централну или периферну позицију у концептуалном пољу.

Кључне речи концепт, породица, концептуално поље, аспекти концептуализације, српски језик, когнитивна етнолингвистика.

Увод

Концепт породица спада у универзалне социјалне концепте а у српском језику и култури, као и у пољском језику (Бартмињски 2011: 220), веома је близак концептима дом, домовина и мајка. Са овим концептима повезана је мрежом семантичких односа заснованих на социјалним и емоционалним/психичким аспектима, а са концептом мајка и биолошким/генеалошким аспектом, на што се указује у релевантним речницима српског (српскохрватског) језика (Вуков Рјечник, РЈАЗУ, РСАНУ, РМС и РСЈ), као и у радовима из овог домена (Ристић, Лазић Коњик 2014, 2015; Ристић 2015: 207–235; 245–314).

¹ stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта МПНТР РС (178009) *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који се реализује у Институту за српски језик САНУ у Београду.

Универзални статус овог концепта, његов комплексан садржај са генеалошким, привредним, социјалним, психичким и васпитно-културним аспектима, као и типове и облике породице показује енциклопедијска дефиниција преузета из Википедије:

Породица је универзална људска заједница коју чине одрасли репродуктивно способни партнери и њихово потомство, али и даљи сродници који живе заједно са њима. Породица, поред репродуктивне, привредне, социјалне има и значајну психолошку, васпитну и социјализацијску улогу. Она је важна примарна група и један од најзначајнијих агенаса социјализације. По структури, функцијама и вредносној оријентацији постоји више типова и облика породица: моногамна, полигамна; матријархална, патријархална; потпуна, непотпуна; нуклеарна, проширена; ауторитарна, демократска итд. (Овај чланак, или један његов део, изворно је преузет из књиге Ивана Видановића „Речник социјалног рада” уз одобрење аутора). [<https://sr.wikipedia.org/wiki/породица>, 26. 2. 2018.]

Језичком општем поимању породице много је ближа дефиниција дата у средњошколском уџбенику социологије, која се скоро подудара са речничким дефиницијама основног значења, које налазимо у речницима српског језика за лексему *породица* и њен синоним *обитиљ*:

Породица је група особа у којој су појединци директно сроднички повезани, при чему одрасли чланови преузимају одговорност за бригу о деци [Вулетић Владимир, *Социологија*, Уџбеник за четврти разред гимназије и трећи разред средњих стручних школа, Београд: Klett, 2012, стр. 184]

Ова сличност проистиче из чињенице да се у одабирању броја нужних и довољних елемената за постизање задовољавајуће/достатне дефиниције, лексикографи руководе критеријумом поимања/спознаје одређеног појма од стране просечног говорника (српског) језика који се одређује нивоом средњошколског образовања. У другом делу наведене приручничке дефиниције налазимо битне елементе који карактеришу праву/типичну породицу, а то су одговорност и брига одраслих за децу, елементе којих нема у речничкој дефиницији основног значења лексеме *породица*, али се ове и многе друге особине породице реализују у осталом релевантном језичком материјалу, који ће се имати у виду при реконструкцији језичке слике самог појма/концепта.

Опис материјала

У складу са методолошким основама Лублинске етнолингвистичке школе материјал за реконструкцију концепта породица заснива се на три типа релевантних изора, који се према традицији ове школе означавају скраћеницом S-A-T: системски материјал (из речника, енциклопедија, приручника, анкета и текстови).

У овом раду биће представљен концепт породица на системском материјалу и то на подацима повезаним са основном лексемом *породица*, којом се у српском језику именује сам појам/концепт (њеним синонимима, хиперонимима, хипонимима и кохипонимима, семантичким и афиксалним дериватима) из свих релевантних речника српског (српскохрватског језика): етимолошки аспекти из Скоковог етимолошког речника (Скок), историјски аспекти из Вуковог Рјечника и РЈАЗУ, савремено поимање овог концепта из РСАНУ, РМС и РСЈ, а допунски лингвистички – дериватолошки аспект на материјалу СДР 2, док је енциклопедијски аспект представљен дефиницијама овог појма из приручника и енциклопедија (Википедија).³

Крајњак осврт на прелазна истраживања концепта породица

У досадашњим истраживањима овог феномена у србистици налазимо само фрагментарне осврте у вези са другим темама, најчешће у вези са називима чланова породице (родбински називи/термини) и односима међу њима и то углавном на основу речничког, дијалекатског и паремиолошког материјала (Вуковић 1980; Бјелетић 1994; Дражић 2002, 2017; Јовановић 2006). У новијим србистичким и славистичким радовима феномени у вези са појмом/концептом породица посматрани су са етнолингвистичког становишта и у оквиру језичке слике света на комплетном језичком материјалу (системском, текстуалном, паремијском, асоцијативном, анкетном и на материјалу националног корпуса), као и у истраживањима посвећеним етносоциологији и психологији културе (в. Стевановић 2012: 22).⁴ Од осталих извора истичемо: ЈВП 2006; Бартмињски 2005; Бартмињски 2011; Бартмињски 2014; Ђузенли 2014; Кононенко 2013, а урађене су и дисертације на тему језичке слике породица (Добровољска 2005; Сергејевич 2014, у којој је дат веома исцрпан преглед славистичких радова посвећен не само феномену сродства и породице него и других блиских феномена), као и магистарски и мастер радови (Милићевић 2011; Миленковић 1996).

Када су у питању резултати у домену концепта/стереотипа породица у србистици, најобимније и најисцрпније истраживање урадила је Марија Стефановић (2012). Ова ауторка је, комбиновањем метода етнолингвистике, лингвоконцептологије и статистике, реконструисала језичку слику породице у руском и српском језику са више апеката: 1) упоређујући резултате добијене анализом и статистичком обрадом података на материјалу 14 асоцијативних поља, 8 руских и 6 српских, и то за називе: *сестра* (с) *сестра* (р), *браћ* (р),

3 Асоцијативни аспекти концепта породица на материјалу АРСЈ и ОАРСЈ, као и аспекти овог концепта на анкетном материјалу, представљени су у наша два рада предата за штампу, док су аспекти овог концепта на материјалу текстова различитих стилова и жанрова тема посебних радова који су у припреми.

4 В. славистичку литературу, као и радове ове ауторке од 2007. до 2011. наведне у библиографији (нав. дело: 148–153).

син, сын, кћерка, дочь, ошач, ошец, мама (с), мама (р), маћь, шаша, шаша, реконструисала је структуру асоцијативног поља породица у српском и руском језику (са центром, ближом, даљом и крајњом периферијом) и утврдила разлике у динамици промена језичке слике породице у српској и руској култури 2) упоређујући резултате добијене анализом асоцијативних поља лексема *син, кћерка* и *сын, дочь* са резултатима добијеним анализом паремија које се односе на ове лексеме у српском и руском језику, представила је језичку слику породице у развоју у српском и руском језику 3) упоређујући резултате добијене анализама системског/речничког материјала, паремиолошког материјала и материјала асоцијативног поља лексеме *мајка, мама* и *маћь* у српском и руском језику утврдила је константе у језичкој слици породице у српском и руском језику и реконструисала је психолошко значење лексеме „мајка” у оба језика и 4) упоређујући резултате добијене анализом асоцијативних поља лексема *снаха* и *зет* у српском и руском језику са резултатима добијеним анализом паремиолошког материјала из оба језика указала је на поларизацију чланова породице на „своје” и „туђе”.

Породица у светлу системских података (речничке дефиниције и етимологија лексичких еквивалената)

У српском језику за именовање појма породица употребљава се најчешће лексема *породица*, а њен синоним лексема *обитељ* већ је била у време заједничког српскохрватског језика територијално маркирана на западну/хрватску варијанту заједничког језика, а у најновије време њена употреба у српском језику у основном немаркираном значењу постала је веома ретка и код већине говорника перципира се као неодомаћена реч, што подржава и савремена језичка норма. Овоме у прилог иде и чињеница да лексема *обитељ* није забележена у најновијем речнику српског књижевног језика РСЈ, а не јавља се ни у асоцијативним пољима у материјалу АРСЈ и ОАРСЈ, али је наведена у РСАНУ, а њену територијалну/варијантну ограниченост употребе у основном значењу показују извори у примерима који су наведени уз лексему *обитељ*, што ће у даљем излагању бити показано.

Значење лексеме *породица* представљено је у РМС у виду шест семема, лексичких реализација, од којих је прво значење с правом рангирано као основно и примарно:

- породица ж 1.** *заједница коју чине родитељи, њихова деца и блиски сродници који с њима живе, обитељ.*
- 2.** *фиг. круј, скуј људи које веже заједно исти или сличан циљ, мисао, рад и сл.*
- 3.** *скуј живоотиња који се састоји од мужјака, женке и њихових младунаца.*

4. биол. *виша систематска категорија која обухвата више родова животиња, биљака, сличних по саставу или структури и блиских по пореклу.*

5. скуп, група *истородних јединки које се налазе једне уз групе и чине вишу заједницу.*

6. лингв. *група сродних језика: индоевропска језичка ~.*

Иста значења само нешто мало другачије структурирана и без наведених примера наведена су и у најновијем речнику српског књижевног језика (в. *породица* у РСЈ).

Речнички чланак лексеме *обитељ*, најближег синонима, у РСАНУ показује пет основних значења са подзначањима, међу којима је као прво, примарно значење наведено исто оно као код лексеме *породица*:

обитељ ж 1. а. *заједница коју чине муж и жена, односно родитељи и деца (као и блиски сродници који живе у истом домаћинству), породица. 1. б.* *заједница од више породица (коју обично чине браћа са породицама), задруга; поштомци, сродници истог породичног стабла или исте племе-на; лоза, род.*

2. заст. а. *калуђери исте манастира или исте манастирске реда, манастирско братство, братија. 2. б.* *храм и зграде у којима живе калуђери, монаси, манастир.*

3. фиг. *чланови неког удружења, друштва.*

4. биол. *скуп сродних животињских или биљних врста, породица, фамилија.*

5. заст. а. *пребивалиште, обитавалиште. 5. б.* *фиг. животина средина, станиште.*

У РСАНУ, који много детаљније описује значења заснована на богатијој грађи, не само књижевног него и народног језика, показана су нека „нова“ значења лексеме *обитељ*, као што су **обитељ 1б**, означена кохипонимима лексеме *породица*: *задруга, породично стабло, племе; лоза, род*; застарела значења **обитељ 2** и **обитељ 5** са по два подзначања: **обитељ 2а** означено као (манастирско) *братство*, кохипонимом лексеме *породица*, и метонимијски изведено значење **обитељ 2б** означено лексемом *манастир*; затим значење **обитељ 5а** означено лексемама *пребивалиште, обитавалиште* и **обитељ 5б** означено лексемом *станиште*. У сва три последња случаја значења су идентификована ближим и даљим кохипонимима лексеме *дом*.

Према Скоку, у основи речи *породица* је свесловенска и прасловенска реч *род* са значењима: »1° Geschlecht, 2° Stamm, 3° Frucht, 4° srodstvo, 5° species, vrsta«, са глаголским и именичким дериватима; именица *породица*, с придевским дериватом *породични*, изведена је од именице *пород*, а истом семантичком пољу припадају и изведенице *сродан, сродник, сродница, сродност* (Скок 3: 151, 152).

Значење и етимологија речи *обитељ* и изведеница из њеног семантичког поља у Скоковом речнику представљени су на следћи

начин: **obitelj** ... f (13. i 14. v.) ... a) *obitela* = *obitelja* f, praslav. apstraktum deklinacije *i*, »1° familia, porodica, 2° coenobium, manastir«. Pridjev *obiteljan* = danas *obiteljski*. Na *-janin* ... *obiteljanin* (15. v.) »član obitelji«. Danas općenita riječ književnog i saobraćajnog jezika, u starije doba i ograničeno crkvena, sa značenjem redovničke družine. U narodnom govoru za taj pojam čuje se družina ... Obrazovana je s pomoću sufiksa za apstrakta *-el* od baltoslav., praslav. denominala *vitati*, koji postoji u stoslav. *vitati* »habitare« i u sjevernim slavinama: češ. *vitati* »pozdraviti, reći dobrodošlicu«, polj. i gor.-luž.-srp. *witać*, donj.-luž.-srp. *witaš*, ukr. *vytály* i rus. *vitat*, od praslav. korijena **vita*, koji se izgubio u slavinama kao primitivum a očuvao u baltičkim jezicima ... Praslav. *vitati* s prefiksom *ob-* *obitati* ... kod nas je potvrđen u značenju »stanovati« u 15. v. ... U današnjem se jeziku govori kao impf, na *-va obitavati*, *-bitavam* (Sulek) »prebivati, stanovati«, odatle *obitavalište* »prebivalište«, na *-lac obitavalac*, gen. *-oca* »stanovnik«. Smatra se rusizmom (rus. *obitate*) ... Samo *vitati*, koje je praslav. riječ, ne postoji u hrv.-srp. Vuk ima iz Baranje *razvitati*, *-ćem pf.* »razbacati«. (Скок 2: 536, 537).

У Вуковом Рјечнику⁵ (издање 1898) наведене су речи: **породица** ... familia [vide фамилија]: И позови старца Врићака / Нек поведе своју *породицу* / *Породицу* Варићаковиће; **обитељ** ... (у Хрв. и Далм. код кршћана) н. п. моја обитељ, т. ј. жена и дјеца ... [vide фамилија] и **фамилија** [вамилија] .. (у војв.) ... за коју је осим значења наведеног упућеницама: обитељ, породица, забележено и значење „кољено“ у смислу 'лоза', 'род', значење наведено у РСАНУ за **обитељ 1б**, а реализовано и у значењу **породица 1** у РМС које није идентификовано у дефиницији али је потврђено примером: *Мој браћу је задњи пошмак наше породице*.

Из РЈАЗУ преносимо речнички чланак лексеме *породица* са пет семема издвојених словима абецеде и са минималним контекстом употребе, јер је у целини релевантан за наше истраживање:

Porodica f. familia, mater, progenies ... Najstarija je potvrda iz XIV vijeka ...

a. *isto što i obitelj b, t. j. zajednica, koju čine roditelji i njihova djeca i najbliži rođaci, ako žive zajedno s njima*: zaboraviti svoju porodicu, kad koja porodica zamre, imati pizmu na nečiju porodicu, kraljevska porodica;

b. *mati, roditeljka*: u starijim rečnicima i izvorima do početka 19. veka, u nekim starijim rečnicima definisana sinonimom, *poroditelica*, realizuje se u naporednom kontekstu ćačko (otac) i porodica (majka), *diva, Božja porodica* (majka Božija), *Marija, slavna Božja porodica, gurnuti srce ljubljene porodice, (nečija) porodica*, i fig. Srdžbo kleta ... porodice od svih šteta!

c. *isto što i porod .. potomstvo*: наведен пример из Вуковог Рјечника дат код одреднице *породица*, затим пример: *неčija slavna porodica*;

d. *bratstvo* (наведени су примери из народних песама);

e. Rijetka, pojedinačna značenja: *naraštaj, pas, pojas, rod, rodbina, dete, čedo, roditelji*.

5 Према наводима из литературе у Вуковом Рјечнику налази се око двеста педесет лексема којима се именују родбински односи, и то крвно и ритуално сродство (Дражић 2017: 418).

Дериваџи

Лексема *породица* и њен синоним *обишѐљ* спадају у називе родбинских односа у којима доминира семантичка компонента односа лица која су у сродству, што је нарочито евидентно за имена сродника (*сесџира, браџи. девер* и др.), за које се у литератури констатује да у свом семантичком садржају имају само једну компоненту – „однос према лицу према коме се сродство одређује”, и да у ређим случајевима неки називи у свом семантичком садржају могу развити и друге компоненте (нпр. *мајка, свекрва*), обично „оне које су резултат колективне експресије, општег схватања о квалитетима, о вредностима тих појмова” (Гортан Премк 1997: 22). За већину имена сродника се тврди да су у највећем броју моносемичне (нав. дело 41–42). Нешто од овога потврђују веома сведене полисемне структуре лексема *породица* и *обишѐљ*, које спадају у родбинске називе, а функционишу као хипероними имена/назива сродника или као кохипоними назива родбинских заједница. Сличну сведеност показује и мали број суфиксалних деривата, углавном у форми односних придева.

Тако, према лексеми *породица* имамо придев *породични*, који се према РМС реализује у два значења, дефинисана и илустрована примерима у виду типичних спојева, синтагми, на следећи начин: 1. који се односи на породицу, који је у каквој вези са животом у породици: ~ старешина, ~ живот, ~ грб, ~ одгој, ~ слика, ~ светиња; 2. који је одређен за породицу: ~ стан.

У овом речнику евидентирана је и изведеница *породичица*, граматички дефинисана као „дем. и хип. од породица” и потврђена примером: *Породичица се ... нашла ... љрви љуџ у живоџу сва на скуџу.*

Према лексеми *обишѐљ* такође имамо придев *обишѐљан*, који се у РСАНУ упуђује на обичнију варијанту придева *обишѐљски* и дефинише: „који се односи на обитељ, који припада обитељи, породични, фамилијарни”, а потврђен примерима из којих су издвојени минимални контексти: *обишѐљска џоџлина, обижѐљске невоље и сџрадања, обижѐљска слика, Лиџа је сџвар обижѐљски живоџи, недо-сџаџи расула и неконсолидованоџ обижѐљскоџа живоџа, уџи у онаџ своџ обижѐљски дџџињи свиџџи.*

У СДР 2 лексема *породица* представљена је у деривационом гнезду глагола **родити** са творбеном сновом *род-* и дериватима: *породичица, породични*, 528, као и дериватима *родишѐљ, родишѐљица, родишѐљка, родишѐљкин, родишѐљски*, -а, -о и *родишѐљски* прил., *родишѐљсџво*, 522. Називи родбинских односа представљени су у оквиру „Семантичко-деривационог гнезда именица којима се означавају сроднички односи”, при чему се уз лексему која је носилац гнезда у намени даје етимологија према Скоковом речнику и наводе сва њена значења према РМС и друге напомене релевантне за деривате у гнезду. Тако су обрађена следећа СДГ: **баба** (**баја**/

бака), брат (бата, браја, брале, браца), дед (дека), кћи, мати, мајка (маја, мама), муж, отац (тата) сестра (сеја, сека, селе), син, стриц, супруг, тетка, ујак (СДР 2: 691–761).

Материјал Семантичко-деривационог речника, када је у питању наведено гнездо са надређеном лексемом *йородица*, указује, поред осталог, на извесну системност у концептуализацији самог појма породица. Тако је на основу наведених значења назива,⁶ који су носиоци гнезда, евидентно да неке лексеме у полисемној структури реализују значења која умрежавају концептуално поље породица са концептом домовина, нпр, **брат 2а** „припадник истог народа или шире заједнице сродних народа”, **кћи 2** „(обично с присвојним придевом) женска особа у односу на средину, земљу, крај и сл. из које потиче”; **син 4б** „човек као грађанин и активан члан свога народа; представник неког краја”. Још неки видови системности биће представљени у издвојеним аспектима концепта породица.

Ширењем концепта породица на основу семе блискости и на друге, изванљудске сфере, осим значења реализованог код лексеме *йородица*, развило се и значење **сестра 2в** „експр. оно што је блиско, сродно, оно што прати неку појаву, неки период живота и сл.”⁷

На основу материјала из СДР 2 евидентно је да се већина назива чланова породице одликује полисемијом и веома бројним дериватима у творбеним гнездима⁸, а изузетак чине скоро моносемични називи: *ујак*, *шешка*, *сујруи*, *стриц*, који имају и веома скромно развијено творбено гнездо.

6 Ј. Дражић, упоређујући семантичко-деривационо гнездо лексеме *браш* из Вуковог Српског рјечника, речника са почетка 19. века, и гнездо ове лексеме савременог језика из СДР 2, семантичком анализом утврдила је постојаност одређених значења али и извесне промене у значењима, као и у инвентару лексичких јединица овог семантичко-деривационог гнезда. Захваљујући културолошком оквиру анализе, ауторка је уједно представила сегменте језичке слике породица, и то како њихов стабилан део тако и динамику промена у временском распону два наведена синхронијска пресека (Дражић 2017: 415–426).

7 Наведени случајеви семантичке деривације код назива за сроднике, која се од доминантне лексеме *йородица* системски преноси и на друге чланове ове лексичко-семантичке групе, у саоднос су са системности која је евидентна у творбеним гнездима и експлицитно истакнута у Поговору друге свеске СДР: „Показало се да сви чланови једне лексичко-семантичке групе развијају деривате на скоро исти начин” (СДР 2: 769). Истакнута системност у деривацији, карактеристична и за лексичко-семантичку групу родбинских назива са надређеном лексемом *йородица*, не само да обогаћује садржај изведених концептуалних домена појма породица него потврђује и стабилност стереотипа породица у српској култури. Томе доприноси и чињеница да чланови групе припадају основном лексичком фонду и да сама група није подложна утицају страних језика (исп. Вуковић 1980: 254). О периферном статусу позајмљеница у родбинским називима и њиховој употреби у народним говорима в. Бјелетић 1994.

8 На ову међузависност, као и на остале системске појаве, указује се у Поговору СДР: „број деривата у суоднос је са бројем значења лексичке морфеме” (СДР 2: 765) или „богато и разгранато деривационо гнездо неке лексеме у вези је са њеним богатим семантичким садржајем” тако „да највише деривата имају оне лексеме које имају и највише значења” (нав. дело: 768). Резултати представљени у СДР 2 побијају став о семантичкој и дериватолошкој ограничености родбинских назива (исп. наводе из Гортан Премк 1997), а и у раду Бјелетић (1994: 203) истакнуто је, заправо, да је многозначност једна од карактеристика термина крвног сродства.

Нагређена катеџорија, хипероним; кохипоними; синоними; хипоними; ојозиџи/аџионими

Хипероним лексеме *породица* према речничком материјалу је „(људска, друштвена) заједница”, али се у дефиницијама као опште категорије, поред појма заједница, наводе још крвно сродство „родитељи и деца” / „сродници” и лоцираност у заједничком простору „пребивање” (категоријални значај 'места' истакнут је у творбеном гнезду синонимне лексеме *обишџ*,⁹ изведен на основу примарног етимолошког, историјског значења, в. одељак Етимологија и историјски речници), сачуваног у савременом језику у несвршеном глаголу *обишаваџи* са основним значењем „становати, живети” и застарелим глаголом свршеног вида *обишаџи* са значењем „настанити, населити”; у РСАНУ евидентирани су и друге изведенице са смислом 'обитавања, становања, пребивања', као што су: *обишаваџа, обишавалишџе, обишаваџ, обишаџџ* и др. које, као и наведени основни глаголи, умрежавају концепт породица са концептом дом.

Хипоними лексеме *заједница* су: *породица, род, родбина, фамилија, задрџа, џлеме, лоза, сој*, лексеме које се у основном значењу реализују као кохипоними, а у полисемији лексема *породица/обишџ* и као синоними.

Поред наведених лексема као најближи синоним лексеме *породица* је лексема *обишџ*, а јављају се у употреби и лексеме потврђене у РСЈ: *својџа, укућани, укућансџво* као и заменице: *свој(и), моји*, које се у овом значењу јављају у именичкој функцији (исп. РСЈ **мој 4, свој 3б и 4**).

Лексема *породица* јавља се као хипероним у односу на лексеме које означавају чланове породице: *родитџџи /оџаџ, мајџа/, деџа /син, ћерџа/, брџџ, сестџа* (ужа/нуклеарна породица); *деџа, баџа, шџџџа, сџџџиџ, сџџџџина ујџа, ујџа, рођџа* и др. називи за сроднике (шира породица).

Лексема *породица* нема лексичког антонима, али се јављају различити типови јединица које су у опозитивном/антонимијском односу са лексемом *породица* и са њеним најближим синонимима или дериватима. Тако према *моји, свој(и)* имамо *џуђи* (прид. у именичкој служби) (исп. **туђи 3, туђџина 2, туђџџаџ 1а и туђџџаџ 2** из РСЈ);¹⁰ према синтагмама *породичџџи/фамилијџџџи џовек* имамо лексеме *иноџосџџи 2*. онај који живи сам, без породице (РСАНУ); *саџаџ 1. а.* онај који живи сам, усамљџџџи (РСЈ); према примерима типа *породичџџи/фамилијџџџи живџџџи* имамо *иноџосџџи/саџаџџџи живџџџи*;

9 У РСАНУ, као и у Скоковом речнику, забележене су старије и застареле варијанте *обишџ, обишџол(а)*.

10 Овако представљен опозитивџи/антонимијџџи однос у семантичком пољу лексеме *породица* налази потпору у опозиџији свој – туђи, која се реализује на концептуалном плану. Ову опозиџију на лексичком плану најбоље потврђује употреба наведених замениџџџи и придеџџџи облиџа у именичкој служби, при џему се облиџи *своји/моји* у значењу 'породица' јављају истовремено и као антоними облиџа *џуђи*.

живећи у породици према живећи сам/инокосан и изр. (не бићи) ни род ни помози бој „не бити ни по чему близак”.¹¹

Свака од наведених општих категорија – ‘заједница’, ‘крвно сродство’, ‘пребивање’ – има своје место у концептуалној структури породице. Идеја заједнице је централна али се у концептуализацији породице не реализује изоловано, у свом основном лексичком значењу ‘скуп људи’ или ‘друштво’, већ као појмовна категорија у вези са друге две категорије у смислу ‘заједница родитеља и деце или блиских сродника који живе у истом домаћинству (заједно)’.

Аспекти концепта породица на основу представљеног речничког материјала

На основу значења у РМС евидентно је да је полисемија лексеме *породица* индукована архисемом ‘заједница’, која, поред људске заједнице, подразумева повезану скупину јединки/ентитета било које врсте, на што указују остала четири значења ове лексеме, а саме дефиниције, па и веома скромне потврде употребе, не дају много материјала за реконструисање језичке слике комплексног и вишедимензионалног концепта породица. Међутим, семни састав изведен из дефиниције основног значења, са архисемом ‘заједница’ и семама нижег ранга ‘родитељи и деца’, ‘блиски сродници’ и ‘заједнички простор битисања’, пружа могућност реконструкције полазне „претпојмовне” представе¹² о породици и успостављање аспеката/параметара концептуализације овог појма. Наиме, сема ‘заједница’ указује на друштвене/социјалне аспекте овог појма, сема ‘родитељи и деца’ на његове родбинске (крвне)/генеалошке аспекте, сема ‘блискост’ на емотивне/психичке аспекте, а сема лоцираности ‘заједнички простор’ на просторно-физичке аспекте.

Социјални аспекти

Социјални аспекти концепта породица/обитељ засновани су на најстаријем изворном, етимолошком значењу, што је потврђено у Скоковом речнику као прво значење: „*obitelj* ... f (13. i 14. v.) ... »1° familia, porodica ...« уз изведенице *obiteljan*, *obiteljski*, *obiteljanin* у значењу „члан породице” (Скок 3: 151). Социјални аспекти у смислу

11 У руском језику као антипод концепту „родство” јавља се концепт „чужеродност” (о опозицији овог типа в. Сергејевич 2014: 37–38).

12 О недовољности материјала које пружају лексикографске дефиниције за реконструкцију концепта/стереотипа, о садржају лексикографске дефиниције која је заснована на „принципу логичког и дескриптивног редукционизма”, ограниченог избора компонента на „нужне и довољне” којима се представља само „основни садржај значења”, односно „једнозначно издвајање денотата из надређене класе денотата”, као и о њеном научном и таксономском карактеру в. Бартмињски 2011: 95–96. Овом запажању додаје се још и то да за разлику од једнојезичких речника који фиксирају значења лексема на основу бројних текстова, асоцијативни речници фиксирају норму употребе одређене лексеме (стимулуса у асоцијативном експерименту) у језичкој продукцији просечног носиоца језика (Стефановић 2012: 12).

уређености микро- и макро- заједнице, изводе се из речничког материјала, и то из основног значења лексеме *обитиџь*, **обитељ 1а**, у коме се делом дефиниције „заједница коју чине муж и жена ... и деца” истиче брачни аспект, заснивање брачне везе између мушкарца и жене, као критеријско обележје (традиционалне) породичне заједнице, односно заснивање брака као основне друштвене институције¹³; затим из другог дела дефиниције лексеме *обитиџь*, **обитељ 1б**, у коме се значење уређености заједнице идентификује лексемама *загруја* и *џлеме*; као и из застарелог значења **обитељ 2а** идентификовано лексемом (манастирско) *братџство*. У последња два случаја значења су идентификована кохипонимима лексеме *породица*. Нешто другачије значење блискости, сродности по (заједничком) интересу, интересовању, занимању и сл. реализовано је као фигуративно значење **породица 2** (*породица џесника*) и **обитељ 3** „чланови неког удружења, друштва”, а које би се могло означити лексемама *удружење* или *друштво*, кохипонимима *лекеме* *породица*. Наведени примери указују на функционално-друштвене (социјалне) аспекте породице јер означавају и институционално уређење: брачно, задружно, еснафско или племенско уређење неке уже или шире заједнице. Малобројни деривати са наведеним примерима из речничког материјала такође пружају могућност за издвајање неких релевантних, па и типичних особина које указују на основне аспекте концепта породица. Њих илуструју примери минималних контекста из РМС и РСАНУ: породица има свог старешину: *породични сџарешина*, живети у породици: *породични живоџ*, друштвено-васпитни аспект: породица одгаја/васпитава своју децу: *породични одџој*, друштвени и егзистенцијални аспект: живот у породици може имати и лоше стране: *расуло и неконсолидованостџ обитиџьскоџа живоџа*.

Из значења лексема: **задруга 2а** (РСАНУ) „већа породична заједница (обично браћа са својим породицама), чији чланови живе на заједничком имању и воде заједничко домаћинство”: *ограџџи у великој задрузи, иџила сеоске задруџе*; **род 1б** (РМС) „породица, породична лоза, сој”: *оџџоочџџи (нечиџи) џрџовачки род*; **племе 3** (РМС) „(само јд.) род, обитељ, породица”: *искорениџџи нечиџе џлеме*; **племе 4** (РМС) „(само јд.) нараштај, поколење”: *неџе више ни биџџи мушкоџа џлемена*, изводе се социјални аспекти у смислу форме/начина организовања веће друштвене заједнице на нивоу државе, што концепт породица умрежава са концептом држава/домовина. Умрежавање концептуалног поља породица са концептом домовина показују, према СДР 2, и неке именице којима се означавају чланови породице, а које у полисемној структури реализују таква значења, нпр.: **брат 2а** „припадник истог народа или шире заједнице сродних народа”;

13 На основу анализе са етнолингвистичког становишта лексичког материјала којим се именује појам брака у руском и немачком језику Е.А. Кудинова (2008) је реконструисала концепт брак у ова два језика (према Сергејевич 2014: 6).

кћи 2 „(обично с присвојним придевом) женска особа у односу на средину, земљу, крај и сл. из које потиче”; **син 4б** „човек као грађанин и активан члан свога народа; представник неког краја”.

На типове породице према социјалном положају, статусу указују спојеви: *браћанска породица*, који имплицира спој *сеоска породица*; затим пример из РЈАЗУ: *kraljevska porodica*, спој који имплицира спој *породица обичних људи*.

Друштвено-аксиолошки аспект породице реализује се или у смислу обавезе (сваког) члана породице да допринесе угледу своје породице, као у фразеологизму *пронећи роду јлас*, *бити роду јлас* (на јлас) „створити углед, осветлати образ, бити понос (својој породици, народу и сл.)” (РМС, под **род**) или у смислу односа унутар породице / односа са стране, као спојевима са глаголима: *сћавити на коцку своју обитељ* / *уважаваћи нечију обитељ* (РСАНУ); *zaboraviti svoju porodicu* / *imati pizmi na nečiju porodicu* (РЈАЗУ).

Генеалoшки/биолошки аспекти породице

Примарност генеалoшког аспекта и заснованост наведених значења лексеме *породица* налазимо у изворном, етимолошко значењу, потврђеном у Скоковом речнику, у коме се реч *породица* повезује са основом свесловенске и прасловенске речи *rod*, за коју су наведена следећа значења: »1° Geschlecht, 2° Stamm, 3° Frucht, 4° srodstvo, 5° species, vrsta«. Реч *породица* представљена је као дериват изведен од речи *пород* и то у веома богатом творбеном гнезду и у низу именичких, придевских и глаголских префиксалних и суфиксалних деривата, заснованих на генеалoшком аспекту наведених изворних значења, као што су: *roditi (se)*, *rađati (se)*, *bèzrod*, *bèzrodnica*, *bezrotkinja*, *izrod*, *narod*, *nerod*, *nerodac*, *nerodica*, *odrod*, *porod*, *porodični*, *preporod*, *prirod*, *priroda*, *urod*, *rôdan*, *izrodan*, *nerodan*, *nerodnost*, *srodan*, *srodnik*, *srodnost*, *prirodan*, *prirodnjak*, *prirodnost*, *narodan*, *narodnost* (Скок 3: 151, 152). Овај аспект поима се на основу примарног значења лексеме *породица*, у коме сема 'родитељи и деца' на основу семе 'рађање' индукују значење евидентирано и код лексеме *обитељ* у РСАНУ као **обитељ 1б** у првом делу дефиниције, идентификовано кохипонимима лексеме *породица*: *пошомци* (истог претка), *сродници* (истог породичног стабла), *лоза*, *род*, значење које указује на биолошке/генеалoшке аспекте појма/концепта породица, и које, заједно са основним значењем, умрежава овај концепт са концептом *мајка*.¹⁴ Овај аспект потврђен је у Вуковом Рјечнику код лексеме *фамилија*, за коју је, осим значења наведеног упућеницама: *обитељ*, *породица*, забележено и значење „кољено” у значењу „нараштај, потомци истог рода”. Исти генеалoшки аспект овог концепта потврђују и

¹⁴ О концептосфери коју у језичкој слици света образују заједнички елементи концепата *дом*, *домовина* и *мајка* в. Ристић 2015: 219–235, а овде се тој концептосфери придружују и елементи концепта *породица* (в. и Терпак, 2006 према Сергејевич 2014: 5, 34).

секундрана значења лексеме *породица* и *обител* али у другим, ванљудским доменима. На семи 'рађање' у смислу репродукције потомства засновано је значење **породица 3** (*породица дивљих па-чића, породице свиња*). На семи истог порекла или сличности по саставу, структури или другим типовима идентификације и категоризације множине ентитета (биљних, животињских, астрономских, апстрактних и др.) заснована је терминолошка употреба у лингвистици, биологији, астрономији и др., потврђена значењем **породица 4** и **обител 4** биол. (*породица мачака*), **породица 5** (астр. иако у РМС није дат овај квалификатор) (*Сунце са својом породицом планета*), **породица 6** лингв. (*индоевројска језичка породица*). У историјском речнику РЈАЗУ као изворна значења за лексему *породица* наведена су опет она заснована на генеалошком аспекту самог појма: *familia*, *mater*, *progenies*, а потврђена у старијим речницима и изворима до 19. века значењем издвојено као **porodica b** („мајка, породитељица” и „Мајка Божија”). Уз значење „мајка” дата је напомена да се реализује у контексту напореда са *ћаћко* („отац”) или у контексту типа *нечија породица* (нечија мајка), а наведен је и пример фигуративне употребе: *Srdžbo kleta ... porodice od svijeh šteta!* у коме се реч *породица* без промене значења може заменити лексемом *мајка*: „... мајко од свих штета”. Примери овакве фигуративне употребе лексеме *мајка* потврђени су примерима из РСАНУ, типа: *Понављање је мајка знања; Леноси је маји свију зала* у раду Ристић (2015: 212), а значење издвојено у РЈАЗУ као **porodica b** указује на начин којим се концепт *породица* умрежава са концептом *мајка*.

Лексеме *породица* и њен синоним *обител* спадају у називе родбинских односа у којима доминира семантичка компонента односа лица која су у сродству, што је нарочито евидентно за имена сродника (*мајка, сестра, браћ, девер* и др.), а функционишу као хипероними имена/назива сродника или као кохипоними назива родбинских заједница. Генеалошке аспекте концепта *породица* потврђују нека значења ових назива: **дед 4** „експр. претходник, претеча, творац”; **кћи 4** „експр. плод, производ”; **отац 1в** „експр. творац, оснивач, зачетник”; **отац 2** „предак, праотац”; **син 2** „(мн.) млади нараштај, ново поколење”; **син 4в** „човек у коме се одражавају карактеристичне црте средине у којој се родио, епохе у којој је живео и сл.” (наведено према СДР 2).

Физички аспекти

Примарно, изворно етимолошко значење, како показује Скоков речник за реч *обител*, засновано је управо на физичким аспектима: **obitelj** ... f (13. i 14. v.) ... a) *obitela* = *obitelja* f, *praslav*. *apstraktum* deklinacije *i*, »1° *familia*, *porodica*, 2° *coenobium*, *manastir*«. У њеној основи је прасловенски глагол *vitati* „s prefiksom *ob-* *obitati* ... kod nas je potvrđen u značenju »stanovati« u 15. v. ... Samo *vitati*, koje

је praslav. riječ, ne postoji u hrv.-srp.” (Скок 2: 536, 537). Физички аспекти самог концепта **ОБИТЕЉ**, засновани на најстаријем изворном значењу „становати”, данас се у лексеми *обишељ* реализују у виду застарелих секундарних значења, на основу којих се ова лексема уврштава у творбено гнездо са низом деривата. Многи од њих наведени су у Скоковом речнику: *obitavati*, у значењу „пребивати, становати”, *obitavalište*, *obitavalac*, *obitilnik* у значењу „становник”, *obitilan*, који заједно са наведеним значењима лексеме *обишељ* умрежавају концепт **ПОРОДИЦА/ОБИТЕЉ** са концептом **ДОМ**.

На овај аспект упућује пример из РЈАЗУ: *kad koja porodica zamre* у значењу нестанка, гашења, изумирања породице, спој који се може реализовати и када се породица концептуализује као шири заједница у смислу задруга, племе, пород, потомство, лоза, нараштај, колено и сл. У српском језику се чују и примери: *зашрло му се њлеме/колелно*, па и пример: *ујасило му се ојњишше*, често у форми клетве: *Нека ши/му се зашре њлеме! Дабојда ши се ојњишше ујасило!*, примери који указују на умрежавање концепта **ПОРОДИЦА** са концептом **ДОМ/КУЋА** (делова дома/куће). И сам начин извођења значења са компонентом 'шири заједница' из компоненте основног значења 'ужа заједница', показан горе наведеним примерима, као и начин свођења смисла 'заједница' на поједине његове чланове, што је потврђено ретким и појединачним значењима издвојеним као **porodica e** у РЈАЗУ (*dete, čedo, roditelji*), начини засновани на синегдохи, указују на физичке аспекте концепта **ПОРОДИЦА**, који се у српском језику реализују на синхронном и дијахронном плану. Физички аспекти се могу извести на основу застарелих значења лексеме *обишељ* у РСАНУ: **обитељ 2б**, метонимијски изведено из значења **обитељ 2а**, дефинисано као „храм и зграде у којима живе калуђери, монаси, *манастир*”; затим значење **обитељ 5а** означено лексемама *пребивалишше*, *обишовалишше* и **обитељ 5б** означено лексемом *стјанишше*. У сва три случаја значења су идентификована ближим и даљим кохипонимима лексеме **ДОМ**, на основу чега се концепт **ПОРОДИЦА/ОБИТЕЉ** умрежава са концептом **ДОМ**.

Физички аспекти породице исказани су у примерима из речника у којима су издвојени минимални контексти. У РСМ: *родословно, њенеалошко стјабло* „цртеж у облику стабла са гранама које представљају генеалогину једне породице”: *Гледао је њолели оквир са сликом родословној стјабла кнезова Болконских*; породица има свој почетак и свог зачетника: *ојњочешши (нечији) шрјовачки род*; породица се може искоренити, може неко да је искорени: *искорениши нечије њлеме*; породица се може угасити/може неко да је угаси: *ујасиши стјаро њлеме*; породица може нестати: *неће више ни биши мушкоја њлеме*; у РСАНУ: *њенеалошко (њородично, родословно) дрво* „схема, слика у облику дрвета којом се показује гранање неке породице, филогенетски развитак неке животињске класе и сл.”: *састјавиши*

родословно дрво Јаћићева рода, тенеалошко дрво кичмењака; (породична) лоза 3 „сродници, потомци истог, заједничког претка, род, племе; огранак породице или племена”: јуначка лоза, бринући о продужењу своје лозе, бићи од ђовске лозе, нечија најближа лоза; породица се може продужити/може је неко продужити: бринући о продужењу своје лозе; продужење породице настаје преко мушких потомака (традиционално патријархално схватање породице): носити сина и продужити нечију лозу, породица има два огранка сродника, очеву и мајчину: породична лозе са мајчине стране; породица се може затрти/може неко да је затре: лоза се неке заштра.

Физички аспект потврђују и колокације: породични стан: породица мора имати своје место пребивања, пребивалиште, дом, стан; обишеске невоље и страдања: породицу може задесити невоља и страдање.

Аксиолошки аспекти

У оквиру социолошког аспекта породице развија се аксиолошки аспект, заснован на опозицијама, што показују минимални текстови / цитати преузети из примера употребе лексема породица и обишес. Тако пример: добра породица имплицира реализацију употребе лоша породица, уледна/ошмена обишес : неуледна/примитивна обишес, интимна породица : ошћена породица, самостална/одељена обишес : удружена/заједничка (задружна) обишес; затим из минималног контекста са више атрибута: старе, ошћене и дичне обишеси, издвојеног из примера у РСАНУ, могу се издвојити три споја са опозитним аксиолошким вредностима: старе породице : скоројевићке породице, ошћене породице : неошћене породице, дичне породице : недичне породице, као и примери из РСМ: породични трб, породични слика, породична свешта.

Друштвено-аксиолошки аспект породице реализује се или у смислу обавезе (сваког) члана породице да допринесе угледу своје породице, као у фразеологизму пронећи роду лас, бићи роду лас (на лас) „створити углед, осветлати образ, бити понос (својој породици, народу и сл.)” (РСМ, под род), или у смислу односа унутар породице / односа са стране, као у спојевима са глаголима: ставити на коцку своју обишес / уважавајући нечију обишес (РСАНУ); zaboraviti svoji porodicu / imati pizmi na nečiju porodicu (РЈАЗУ). Примери из СДР 2 такође указују на позитивне аксиолошке вредности у примерима: дед 3а „ист. високи дворски достојанственик у Хрватској”; 3б „богумилски верски старешина”; муж 2б „угледан, узоран човек, стваралац; знаменит човек, јунак”; или негативне: баба 5 „презр. мушкарац са женским особинама, плашљивац, кукавица”.

Емоционално-психички аспекти

Ове аспекте потврђују примери из РСАНУ, са позитивним значењем: *обишњеска шойлина, обисњеска слика, Лиеша је ствар обисњески живош, Ући у онај свој обисњески дјешњи свијет* или са негативним значењем: *обишњеске невоље и стварања, недостиаци расула и неконсолидованој обисњеској живош*; затим употреба хипокористика *породичица* у примеру: *Породичица се ... нашла ... први њуш у живошу сва на скупу*, као и израз из РМС: *род рођени* „блиски, најближи род”, док пример из РСАНУ исказује одсуство такве блискости: *(не бићи) ни род ни помози бој* „не бити ни по чему близак”: *Ти му ниси ни род ни помози бој; Ти си први човек који не будући ми „ни род ни помози бој”, показа ми колико добротне*.

На основу семе 'породична/родбинска блискост' из основног значења реализује се и неродбинска блискост, на што указују примери из РМС: *род по срцу (бићи некоме)* „као рођак, близак пријатељ (бити, осећати се)”: *Заборави брије и дневне ствари, ако си ми по срцу род*, који показују проширивање значења крвног сродства на значење „сродства по души”¹⁵ (исп. Сергејевич 2014: 11, 33, 82–87), што се реализује као фигуративно значење **породица 2** (*породица њесника/сањара*). Сродство по души заснива се на сличности карактера или на основу заједничких интереса и оно представља основу дружења и формирања удружења.

Значење 'сродство по души/срцу' налазимо такође у дериватима синонима основних имена/назива концепта у РМС: **фамилијарност** „... неусиљеност; пријатељство, присност”: *велика фамилијарност са неким; фамилијаризирати и фамилијаризовати* „(у)чинити фамилијарним, породичним”, а значење 'зближавање/сродност на основу интереса' у глаголима изведеним од исте основе: **фамилијаризирати се** и **фамилијаризовати се** „створити, стварати међусобне фамилијарне односе (на служби и уопште тамо где им није место)”, реализује се обично са негативном конотацијом.

На семи блискости која указује на емоционалне аспекте концепта **породица** развило се и значење лексема **син 3** „експр. особа мушког и женског рода којој се пријатељски и интимно обраћа старија особа”, као и слична системска употреба родбинских назива у разговорном језику¹⁶ у фамилијаризацији комуникације при

15 Поред крвног сродства и сродства по браку (родбински односи) у концептуалном пољу сродство, као посебан вид не-родбинског сродства издваја се и сродство по души, које Сергејевич представља на паремиолошком материјалу руског, енглеског и немачког језика (2014: 11, 33, 82–87), а ми елементе овог сродства налазимо и у концепту **породица** не само у речничком материјалу него и у другим типовима материјала. Детаљна класификација сродничких односа – родбинских и не-родбинских на основу литературе дата је у раду Сергејевич 2014: 33–35.

16 За разлику од овакве употребе родбинских назива у функцији обраћања, М. Бјелетић у групи термина крвног сродства издваја номинационе термине (којима припадају и наши примери) и термине за обраћање који су најчешће деминутиви и хипокористички од номинационих термина (Бјелетић 1994: 201–203).

ословљавању, обраћању и идентификацији: нпр. **брат 4** „разг. **а.** у ословљавању саговорника. **б.** у идентификацији говорника; **кћи 3** „(само у вокативу) у обраћању старије особе млађој жени или девојци”; **отац 4** „у обраћању старијем мушкарцу у складу са патријархалним односима”; **сестра 3** „разг. **а.** у ословљавању саговорнице. **б.** у идентификацији говорнице”; **син 3** „експр. особа мушког и женског рода којој се пријатељски и интимно обраћа старија особа” (наведено према СДР 2).

Закључне напомене

Редослед наведених аспеката концептуализације породице у српском језику, установљен на основу анализе системског материјала, показује нешто упрошћенију структуру концептуалног поља појма породица, са центром који формирају социјални, генеалогички и физички аспекти, и ближом периферијом коју чине психички и аксиолошки аспекти, за разлику од сложеније структуре овог поља коју смо, на основу анкетног и асоцијативног материјала, представили у наша два наведена рада предата за штампу (в. нап. 1).

Литература

- Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик – Слика – Свет*, Београд: Slovo Slavia.
- Бартмињски 2005: Е. Бартмињский, *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*, Москва: Индрик.
- Бартмињски 2014: J. Bartmiński, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, у: I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura (ur.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata słowian i ich sąsiadów 3 Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 279–308.
- Бјелетић 1994: М. Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, L, Београд, 199–207.
- Вуковић 1980: Г. Вуковић, Називи за обележавање сродника (на материјалу српскохрватског, словачког, мађарског и немачког језика), у: Д. Точанац (ур.), *Контрастивна језичка истраживања, Симпозијум*, Нови Сад: Филозофски факултет, 253–265.
- Гортан Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 14, М. Ивић (ур.), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Добровольска 2005: Е.В. Добровольская, *Концептуализација семејства у руској картини мира*, Автореферат дисертацији, Томск. < <http://sun.tsu.ru/mminfo/0200-67460/020067460.pdf> > 25. 2. 2018.
- Дражић 2002: Ј. Дражић, Семантичко-деривациона гнезда лексема брат и сестра, *Књижевност и језик*, XLIX/3–4, 247–255.
- Дражић 2017: Ј. Дражић, Семантичко-деривационо гнездо лексема *браћ* и његове културолошке импликације у *Српском Рјечнику* Вука Стеф. Караџића, у: Р. Драгићевић (ур.), *Пућевима речи, Зборник радова у част Даринки Горшан Премк*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Катедра за српски језик са јужнословенским језицима, 415–426.

- Бузенли 2014: М. В. Дюзенли, Ли Цзянь, Ассоциативные репрезентации концепта „семья“ в сознании современной российской и китайской молодежи, у: *Материалы ежегодной конференции*, 1–2 июня 2014, 29–34. <<http://docplayer.ru/47099312-Associativnye-reprezentacii-koncepta-semya-v-soznanii-sovremennoy-rossiyskoy-i-kitayskoy-molodezhi.html>> 26. 2. 2018.
- ЈВП 2006: *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, Jerzy Bartmiński (red.), Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Кононенко 2013: Е.Н. Кононенко, Имя концепта семья: семантические и частеречные характеристики, *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 9 (268), Ч. I, 246–251. < [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vluf_2013_9\(1\)__46](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vluf_2013_9(1)__46)> 26. 2. 2018.
- Миленковић 1996: Н. Миленкович, *Термини родства в русском и сербском языках на материале пословиц и поговорок*, Дисертација на соискание академической степени магистра лингвистики, Научный руководитель доктор филол. наук Н. Д. Бурвикова, Институт русского языка им. Пушкина, Москва, 1996.
- Милићевић 2011: С. Милићевић, *Фреквенција именица у српском народним пословицама*, необјављен мастер-рад, одбрањен 30. октобра 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, под менторством проф. др Рајне Драгићевић.
- Ристић 2015: С. Ристић, *Грамађицки и коинитивни аспекти лексичког значења*, Монографије 22, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, Лазич Коњик 2014: S. Ristić, I. Lazić Konjik, Dom w języku serbskim, у: Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska i Joanna Szadura (red.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów 3. Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 103–137.
- Ристић, Лазич Коњик 2015: S. Ristić, I. Lazić Konjik, Dom w języku serbskim, у: Jerzy Bartmiński (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, Tom 1 DOM*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 263–290.
- Сергејевич 2014: А.Г. Сергеевич, *Лингвокультурный концепт «родство» в анлийских, немецких и русских паремиях*, Московский городской педагогический университет, (необјављена дисертација под менторством др проф. Л.Г. Попова.).
- Стефановић 2012: М. Стефановић, *Језичка слика породице у руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Извори

- Вуков Рјечник: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник* истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима /треће (државно) издање, исправљено и умножено/, Биоград: Штампарија краљевине Србије, 1898.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, 1–19, Београд: Институт за српскохрватски језик, САНУ, 1959–2014.

- РСЈ: Николић, Мирослав (ур.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР 2: *Семантичко-деривациони речник*, св. 2, Ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.
- Скок: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Stana S. Ristic

Ivana V. Lazic-Konjik

CONCEPT OF FAMILY IN SERBIAN LANGUAGE (based on the data from Serbian dictionaries)

Summary

The article reconstructs the concept of FAMILY in Serbian on the basis of the language system and dictionary data, excerpted from all relevant Serbian dictionaries (etymological, historical and contemporary, encyclopaedias and manuals), in accordance with the methodology of the Lublin Ethnolinguistic School. All major linguistic, semantic and cognitive aspects of the basic lexeme *porodica* (*family*), which names the concept, as well as its hyperonyms, hyponyms, co-hyponyms, synonyms, antonyms, semantic and affix derivatives are analyzed. Based on their definitions and the examples of their use, the following aspects of conceptualization, relevant for the reconstruction of the linguistic view of this concept in the Serbian language, are distinguished: social, genealogical/biological, physical/existential, psychological/emotional and axiological. The order of these aspects, established on the basis of the language system and dictionary data analysis shows a somewhat simpler structure of the conceptual field of the concept of family, with a center formed by the social, genealogical and physical aspects, and a closer periphery made up of psychological and axiological aspects, unlike the more complex structure of this field based on the questionnaire and associative data that we have presented in our two articles submitted for publication (see footnote 1).

Key words concept, family, conceptual field, aspects of conceptualization, Serbian language, cognitive ethnolinguistics.